

Lokalizáció – egy példa: a rövid ellátási láncok szerepe a gyakorlatban

Kiss Konrád

Ph.D. hallgató, Szent István Egyetem,

konrad.kiss@phd.uni-szie.hu

Nagyné Demeter Dóra

Egyetemi docens, Eszterházy Károly Egyetem,

ndemeter.dora@uni-eszterhazy.hu

Abstract: Napjainkban egyre növekvő figyelem övezi a rövid ellátási láncokat (röviden: REL-eket). A REL-eket érintő támogatáspolitikai alapvető célja a mezőgazdasági kisártermelők piacra jutásának elősegítése. Tapasztalható, hogy a fogyasztók körében egyre terjednek az egészségtudatos táplálkozás, a környezettudatosság és más sajátos preferenciák. Ilyen preferencia lehet a helyben termesztett, helyben készített élelmiszerek iránti igény. Ugyanakkor helybeliség ideálja összekapcsolódik a lokalitás gondolatával, amire többen a globalizáció ellentrendjeként tekintenek.

A jelenlegi kutatás célja, hogy átfogó képet nyújtson a rövid ellátási láncok szerepéről. Egyrészt vizsgáljuk a REL-ek kereskedelemben betöltött szerepét, másrészt pedig a helybeliségre jellemző egyéb aspektusait is, például a vidékfejlesztéssel, helyi gazdaságfejlesztéssel, környezeti vonatkozásokkal, vagy éppenséggel a turizmussal való kapcsolatát. Célunk, hogy feltáró jellegű tanulmányunkban szekunder források, valamint korábbi kutatási eredmények alapján átfogó ismertetést mutassunk be a rövid ellátási láncok egyes aspektusairól, annak gazdasági, társadalmi és esetleges környezeti vonatkozásairól. Az ide kapcsolódó kiemelkedő kérdés, hogy tekinthetünk-e úgy a REL-ekre, mint az elmaradott rurális térségek „kitörési lehetőségeire.” A rövid ellátási láncoknak tulajdonított pozitív gazdasági, és más területeken jelentkező hatások nem tekinthetők feltétlennek, vagy automatikusnak.

1. Bevezetés

A helyi termékek és a rövid ellátási láncok egyre nagyobb figyelmet kapnak a fogyasztók, a helyi szerveződések és a felső szintű döntéshozók körében egyaránt.

(Tóth et al. 2017) A kisméretű élelmiszer-termelők számára problémát okoz a koncentrált élelmiszer-piacokon, a nagyméretű bevásárlóközpontok beszállítói között való megjelenés. Az Európai Unió célja, a kisméretű mezőgazdasági termelők piacra jutásának támogatása. A 807/2014 EU-rendelet meghatározása alapján azok az ellátási láncok tekinthetők rövid ellátási láncoknak, ahol legfeljebb egy közvetítő szereplő helyezkedik el a mezőgazdasági termelő és a fogyasztó között. Az értékesítés ezen formája, tekintettel közvetlen és lokális jellegére, lehetőséget jelenthet a kis és közepes méretű családi gazdaságok számára. Mivel ezen gazdászalkodói csoport általában a termelési struktúra két végpontja között helyezkedik el, működéséhez zömében családi munkaerőt használ fel, tartós célja a gazdaság hosszútávú fenntartása a profit maximalizálással szemben, a jövőben is a fenntartható multifunkcionális mezőgazdaság kulcsszereplői lesznek. A mezőgazdasággal kapcsolatos fejlesztések, a helyi munkahelyteremtés, a helyi gazdaság fejlesztése klasszikus alapját képezi a vidékfejlesztésnek. A jelenlegi tanulmányunkban részletes szakirodalmi áttekintés alapján igyekeztük elemezni a rövid ellátási láncok vidékfejlesztésben, és más, kapcsolódó területeken betöltött szerepét.

2. A vizsgálat bemutatása

A rövid ellátási láncok hatásait több megközelítésmódban vizsgálják a kutatók. A jelenlegi tanulmány célja, hogy röviden, de átfogó jelleggel bemutassa és értékelje a REL-eket az alábbi szempontok mentén:

- a vidékfejlesztéssel való kapcsolat;
- regionális és lokális gazdaságok szereplői;
- élelmiszer-minőségi vonatkozások;
- környezeti vonatkozások;
- társadalmi, szociális vonatkozások;
- turizmusban betöltött szerep;
- a "lokálitással," mint elméleti megközelítésmóddal való kapcsolat.

Jelenlegi tanulmányunk fő célja, hogy magyar nyelvű és nemzetközi források alapján rendszerezzük ismereteinket, és ütköztetjük a témában született ellentmondásos, vagy látszólagosan ellentmondásus szakértői véleményeket. Tekintettel arra, hogy korábban igen jelentős és terjedelmes tanulmányok készültek ebben a tárgykörben (például Kneafsey et al. 2013 és Benedek 2014), ezért megjegyzendő, hogy *a jelenlegi tanulmányban terjedelmi okok miatt nem törekedtünk, illetve nem volt módunk a téma teljes körű bemutatására, hanem az általunk legfontosabbnak ítélt kérdésekkel foglalkoztunk.*

3. A vizsgált szempontok bemutatása

3.1. A lokalitás és vidékfejlesztés kérdései

A rövid ellátási láncokkal kapcsolatos vidékfejlesztési vonatkozásokat mi sem igazolja jobban annál, hogy a 2014 és 2020 közötti vidékfejlesztési politika "3A fókuszterülete" képezi az európai tagállamokban a rövid ellátási láncok támogatásának alapját (*hivatkozás: enrd*). Több tanulmány feltételezi, hogy a helyi élelmiszerrendszerek képesek hozzájárulni a vidékfejlesztéshez (például? Renting et al. 2003, Kneafsey et al. 2013), ugyanakkor vannak források, amelyek arra utalnak, hogy a rövid ellátási láncok pozitív hatásai nem törvényszerűen következnek be. Szabó és Juhász (2012) szerint a rövid értékesítési csatornák segíthetnek megoldani a termelők piacra jutásának problémáit, és növelhetik jövedelmüket, de nem feltétlenül és nem automatikusan. Benedek és Balázs (2014) következtetése szerint nem egyértelmű, hogy a rövid ellátási láncok a vidékfejlesztés hatékony eszközei lehetnek. Ennek lehetséges oka, hogy az általuk kiváltott szocio-ökonómiai hatások mértéke helyzetfüggő. Felmerül az a kérdés is, hogy a rövid ellátási láncok megjelenése vajon egy adott terület fejlődésének előmozdító-e, vagy megjelenésük inkább a már eleve meglévő gazdasági és társadalmi fejlettség következménye (Tregear 2011, in Benedek – Balázs 2014). Az Agrárgazdasági Kutatóintézet munkatársai korábban készítettek egy magyarországi piacokat érintő kutatást. Az ebből keletkezett, 2012. évi adatbázisuk (AKI, 2012) alapján a magasabb fogyasztói árakkal rendelkező (ilyen értelemben a termelők számára jövedelmezőbb), termelői piacok, biopiacok jellemzően Budapestre és Pest megyére koncentráálódtak. Az adatbázisból általunk számított koncentrációs indexek értékei a következők:

- hagyományos piacok esetében: 0,07
- termelői piacok esetében: 0,1
- biopiacok esetében: 0,13

Ezek az értékek kifejezik a bio-, és termelői piacok erősebb területi koncentrációját a hagyományos piacok koncentrációjához képest.

3.2. A rövid ellátási láncok és a közvetlen termelői értékesítés gazdasági vonatkozásai

Ismereteink szerint a rövid ellátási láncokban való értékesítés elsősorban a kis üzemmérettel rendelkező termelők számára jelentik a legelőnyösebb alternatívát. Megjegyzendő, hogy az elmúlt években az Európai Unión belül a kis és középméretű családi gazdaságok helyzete a romló gazdasági körülményeknek köszönhetően félig önálló gazdasággá zsugorodott. Kujáni (2011) francia termelők példáján keresztül mutatja be, hogy a multifunkcionális mezőgazdaság fenntartásában és működtetésében a kisméretű, valamint önálló termelői

csoporthoz kiemelt szerepe van, és a REL-ek hosszútávú túlélési lehetőséget nyújthatnak számukra. Franciaországban a kormányzat és a vidéki vállalkozások az elmúlt két évtizedben folyamatosan fejlesztették a közvetlen élelmiszer-értékesítési csatornákat, jó példát mutava ezzel az európai támogatási rendszer átalakításához.

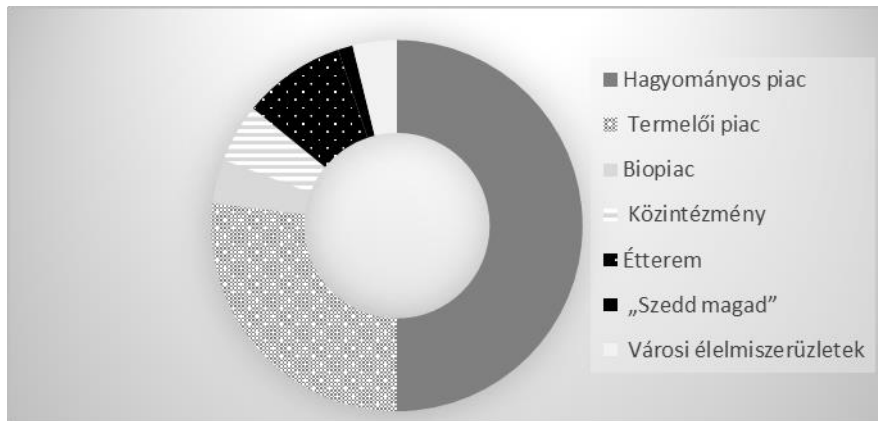
A magyarországi *Vidékfejlesztési Program (2014-2020, 78.p.)* szerint többek között azért van szükség a rövid ellátási láncok támogatására (illetve az ahhoz kapcsolódó alprogramra), mert a REL-ekben részt vevő termelők viszonylag a legkisebbek, jellemzően egyéni, vagy mikro-vállalkozások, akik gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, és nem járatosak az "összetett együttműködési rendszerek használatában." A magyarországi *Vidékfejlesztési Program (2014-2020) Adatlapja* szerint a magyarországi mezőgazdasági üzemek 87%-a kevesebb, mint 5 hektár földterülettel rendelkezik. A magyar mezőgazdasági üzemek átlagos mérete 8,1 hektár, amely jóval az uniós átlag alatt van. Csíkné Mácsai és Lehota (2013) kutatási eredményeiben a "közvetlenül értékesítő termelők" klasztere (akik az általuk megtermelt termékmennyiség átlagosan 95,95%-át közvetlenül a fogyasztóknak értékesítették), átlagosan 5,5 hektáron gazdálkodtak.

A fogyasztói oldalról a termelői értékesítés talán legfőbb kiritkájá a magas árszint. Benedek és Balázs (2014) szerint fogyasztói szempontból a termelői piacok legfőbb hátránya, hogy drágák. Tóth és szerzőtársai (2017) a helyi termékek beszerzésének öt legfőbb akadályát említik. Ezek egyike a *költségtényező*, amelyről úgy nyilatkoznak, hogy a helyi termékek magas hozzáadott értéke, magasabb beltartalmi értéke, valamint a kisszériás, sokszor egyedi előállítás rendre magasabb árat követel meg, amihez hozzáadódik a logisztika, és a szervezés költsége, valamint az ÁFA is. Viszonyítási alapként megjegyzendő, hogy Dogi és szerzőtársai (2014) kutatásában a vizsgált fogyasztók kétharmada 10 és 25% közötti felárat határozott meg, hogy a hagyományos élelmiszerekhez viszonyítva ennyi többletet lettek volna hajlandóak megfizetni a kézműves termékekért.

A magas termelői árakról kialakított általános véleménynek némileg ellentmond Bakos (2017), aki a bevásárló közösségeket vizsgálta, amelyek keretében a helyi és közeli termelők, magas hozzáadott értékű termékeit lehet megvásárolni. Egyik megállapítása, hogy ilyen esetben közvetlenül a termelőtől lehet hozzájutni a termékekhez, viszonylag alacsony, termelői áron. Megítélése szerint a fogyasztókban él az a sztereotípa, hogy ezek az élelmiszerek nagyon drágák, szinte megfizethetetlenek, de ugyanakkor a vásárlói közösségek által kínált élelmiszerek esetében ez nem igaz.

A termelők által használt értékesítési csatornákra példa, hogy a Heves és Nógrád megyében zajló empirikus vizsgálatok előzetes adatiból egyértelműen kiderült, hogy a vizsgálatba bevont családi gazdálkodók közel 50%-a növénytermesztéssel foglalkozik, a mezőgazdasági termelésen túl (83,3%) pedig a termékfeldolgozás jellemző a gazdaságokra. Ennek megfelelően az értékesítési csatornát illetően, döntő hányaduk (69,9%) felvásárlónak/viszonteladónak adja tovább termékeit. A közvetlen értékesítést választók értékesítési csatornáik erős koncentrációt mutattak

a piacok irányába (1. ábra). Miközben a mozgó árusítás, valamint az út melletti árusítás említési gyakorisága nulla volt.

1. Ábra: A családi gazdaságok közvetlen értékesítési csatornáinak megoszlása Heves és Nógrád megyében, n=81

Forrás: Saját szerkesztés.

3.3. A rövid ellátási láncok élelmiszerminőségi kérdései

Tapasztalataink szerint a termelői javak fogyasztói preferálásának legfőbb, általános oka, hogy az érintett fogyasztók a termelői javakat jó minőségűnek, különlegesnek vélik, érzékelik. Például Bakos (2017) szerint azok, akik a bevásárlóközösségeken keresztül vásárolnak, tisztában vannak azzal, hogy a helyi élelmiszerek által egészséges, biztos forrású élelmiszerekhez jutnak hozzá, és a helyi gazdaságot és a helyi termelőket támogatják. Benedek és Balázs (2014) szerint a fogyasztói attitűdvizsgálatok eredménye az, hogy a termelői piacok népszerűségének oka, hogy a vásárlók ott jó minőségű termékekhez jutnak, vagy legalábbis jónak érzékelik azok minőségét.

A rövid ellátási láncokra tekintettel érdekes Edward-Jones és szerzőtársai (2008) okfejtése, miszerint, ha a fogyasztó közvetlenül a termelőtől vásárol terményt, a betakarítás után pár órával, akkor annak magas minősége elvárható. De ha a minőséget csak a betakarítás óta eltelt idővel határozzák meg, arra azt a példát hozza, hogy bizonyos Kenyában termelt termék, vagy termékek elérhetőek az észak-európai kereskedelemben, a betakarítás után akár 24-30 órával. Emiatt – ebben a kontextusban – nem jelenthető ki, hogy a helyi zöldségek, gyümölcsök mindig jobb minőséggel, tápértékkel rendelkeznek, mint a nem helyi termékek. Tehát a helybeliség önmagában nem lehet a minőség záloga.

3.4. A REL-ek környezeti hatásai

Az élelmiszerláncok környezeti hatástanulmányai jellegükből adódóan sok szempontot érintenek. Az alábbiakban közzétett információk nem teljeskörűek.

Az ellátási láncok környezeti hatásainak vizsgálata azért fontos, mert a mezőgazdasági termelés és a szállítás nagyban hozzájárulnak a káros környezeti hatásokhoz, például az üvegházhatású gázok kibocsátáshoz. Tóth és szerzőtársai (2017) szerint a helyben történő értékesítés kevesebb károsanyag-kibocsátással jár együtt. Csökkenti a levegőszennyezettséget, mérsékli a vidéki úthálózatok igénybevételét. Másrészt Benedek (2014) felhívja a figyelmet arra is, hogy a megtett távolság önmagában nem jó indikátora a fenntarthatóságnak, mert nem érzékeny a gazdasági és társadalmi hatásokra. Fontos meglátás, hogy a (REL) gazdaságok esetében általában 1-1 gazdaság nem tudja egy háztartás gyorsan romló élelmiszer-igényeit kielégíteni. Opció a vásárló számára, hogy felkeresse a különböző termelőket, de így a fogyasztók által végzett szállítás nő meg (Benedek 2014). Ugyanakkor fontos a szervezés kérdése is, mert például egy jól megszervezett házhozzállítási rendszer képes lehet kiváltani a járművek által megtett távolság 70%-át is (Cairns, 2005; in Benedek 2014).

Kneafsey és szerzőtársai (2013) megállapítása, hogy ahhoz, hogy egy rövid élelmiszerlánc a lehető legkisebb negatív hatást gyakorolja a környezetre, ahhoz az összes alábbi tényezőt érvényesítenie kell: legyen helyi, szezonális, és használjon ökológiailag egészséges, megbízható termelőtechnológiát.

3.5. A REL-ek társadalmi, szociális vonatkozásai

A REL-ek társadalmi, szociális vonatkozásainak teljeskörű tárgyalására a jelen tanulmányban szintén nem térünk ki. A vásárló-termelők kapcsolatokat szeretnék hangsúlyozni. Tóth és szerzőtársai (2017) kiemelik a bizalmat, mint a REL módszerének fontos előnyét. A végső fogyasztó és a termelő többnyire közvetlenül (vagy adott közösségen keresztül) ismerik egymást, és kapcsolatuk legmeghatározóbb ereje a kölcsönös bizalom, amely biztosítja mindkét fél számára a maximális hasznot.

A termelőnek lehetősége van visszatérő vevőkör kiépítésére. Szintén jelentősége van a vásárlók közötti kapcsolatnak (például a vásárlói közösségek esetében), valamint a termelők közötti kapcsolatoknak is, például pályázati szempontból.

3.6. A REL-ek szerepe a turizmusban

A rövid ellátási láncok összefüggésbe hozhatóak a turizmussal is. Ezt a kérdést az általunk ismert szakirodalom főleg a helyi termékek, és a gasztroturizmus szempontjából vizsgálja, és ehhez automatikusan hozzákapcsolódik a helyi értékesítés kérdésköre is. Kiss (2016) szerint a helyi termék-előállításnak fontos szerepe van a térségimázs kialakításában, és egyben turisztikai vonzerőt is jelent.

Szóllósi és szerzőtársai (2014) szerint a tradíció jelenti az egyik "legjelentősebb vevőcsalगतó marketingeszközt." Megjegyzendő, hogy az eltérő preferenciájú vásárlók máshogy ítélik meg a gasztronómia fontosságát (Gálvez et al. 2017). Gonda (2014) szerint a turizmus olyan szempontból eltér a helyi fogyasztástól, hogy a turisták gyakran visznek haza "szuvenírt," valamint fizetési hajlandóságuk is jellemzően magasabb, mint egy helyi vásárlás során. (Kiss et al. 2018).

3.7. A REL-ek és a lokalizáció a nem növekedés mentén

A relokalizáció elve a helyi termelésen alapszik, és gyakorlatilag gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásokra mutat rá. Egyre több pozitív példája van a helyi gazdaságok növekedésének; mint például a rövid ellátási láncok, vagy a direkt marketing. A relokalizáció elméleténél alapvető fontossága van a "gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan" alapelvnek. (Takács-György 2017)

A korunk helyi, és globális problémái, mint például az ezredforduló utáni válság, a növekvő – biztonságos – élelmiszer iránti igény, a klímaváltozás, a termőföld és a víz kulcsforrássá válása, valamint a társadalmi mozgások, erősítik a mezőgazdasági innováció eredményeinek széles körű alkalmazásának igényét. Sikeres gazdálkodást a termelők csak akkor tudnak megvalósítani, ha képesek előre gondolkodva kialakítani azon működési feltételeket, amelyek a fenntartható gazdálkodást (is) szolgálják. (Takácsné György – Takács 2017)

Serge Latouche (2011) alapelveket ('8R') fogalmazott meg, amelyek a "nem-növekedés autonóm társadalmának" felépítéséhez szükségesek. (Ezeket "A nem növekedés diszkrét bája" című művében foglalta össze.) Az elvek közé tartoznak olyan pozitív értékek, mint a becsületesség, a tudás átadása, a felelősségérzet, a természet tiszteletéhez való visszatérés, a természet és a társadalom iránti alázat, a természeti javak újraelosztása, valamint a gazdasági szűkösség, a szükséglet ártértékelése. A lokalitás, az újrafelhasználás, az újrahasznosítás gondolata korábban sem volt idegen a mezőgazdaságban. (Takácsné György 2017)

4. Következtetések

Az általunk ismertett példák és megfigyelések inkább megerősítik azokat a feltételezéseket, miszerint a REL-ek vidékfejlesztési hatása feltételes, másként megfogalmazva; körülményektől függő. Ilyen körülménynek tekinthető a: földrajzi elhelyezkedés, a helyi és regionális piacok száma és elhelyezkedése, a termelők száma, a gazdaságok nagysága, jellege, az előállított termékek köre (friss fogyasztásra szánt élelmiszer, félig feldolgozott vagy feldolgozott élelmiszer), tursztikai desztinációk jelenléte vagy hiánya.

A magyarországi piacok eloszlásából azt a következtetést lehet levonni, hogy Budapesten és Pest megyében (mint urbanus területeken) lényegesen nagyobb kereslet és kínálat figyelhető meg a "prémium-árkategóriás" termelői javak iránt,

mint "vidéken" (azaz Budapest agglomerációs területén kívül). Ezáltal prémium árkategóriás termékek esetében, ez az urbánus terület nagyobb lehetőséget kínál a termelőknek a vidéki megyéknél. Ugyanakkor tekintettel a kisméretű termelők magas létszámára; nyomatékosítjuk a REL-ek támogatásának fontosságát. A gazdaságok méretét tekintve jellemzően Magyarországon is a kisméretű gazdaságok jelennek meg az értékesítők között, azonban az elmúlt években erősödő negatív gazdasági tendenciák ellensúlyozására, a kis és közepes méretű családi gazdaságok számára a jövőben kitörési pont lehet ez az értékesítési csatorna. További következtetésünk, hogy a rövid ellátási láncokat használó kisméretű termelőknek, - jellemző tulajdonságaikból, stratégiájukból kifolyólag – fontos a nekik megfelelő fogyasztói ár alkalmazása. Ellenben (korábbi kutatási tapasztalatainkat is alapul véve) a megfelelő érdeklődéssel és fizetési hajlandósággal rendelkező vásárlók száma korlátozott. Ezért a termelőkkel való találkozásukban fontos szerepet kap a tudatos marketing és a kellő értékesítési mód kiépítése. Fontosnak véljük felderíteni, hogy pontosan mi jelenti a termelői javak jó minőségét az erre fogékony vásárlók szemében. Ugyanis Edward-Jones és szerzőtársai (2008) okfejtése alapján, a helybeliség önmagában nem tekinthető a minőség zálogának.

További előnyök rejlenek a rövid ellátási láncokban például a turizmus területén, amelyeket nehéz egyöntetűen megfogalmazni, ugyanis hatásuk szintén helyzetfüggő. Hasonló megállapítást teszünk a környezeti hatások tekintetében is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány „ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.”

Hivatkozások

- [1]. Agrárgazdasági Kutatóintézet hivatalos weboldala; 2012-es nyilvántartás a piacokról. letöltve: 2016.02.09; [https://www.aki.gov.hu/publikaciok/publikacio/a:421/Piacokkal+kapcsolatos+kutatás+\(2011-2012\)](https://www.aki.gov.hu/publikaciok/publikacio/a:421/Piacokkal+kapcsolatos+kutatás+(2011-2012))
- [2]. Bakos I. (2017): A lokális élelmiszerek fogyasztói megítélése és innovatív értékesítési lehetősége. In: A falu, 32(2); pp. 33-41.
- [3]. Benedek Zs. - Balázs B. (2014): A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai. in Külgazdaság 2014. (5). pp. 100-120
- [4]. Benedek Zs. (2014): A rövid ellátási láncok hatásai – Összefoglaló a nemzetközi szakirodalom és a hazai tapasztalatok alapján. MTA-KRTK KTI, Műhelytanulmányok MT-DP 2014/8; Cited by her:
 - a. Cairns, S., 2005. Delivering supermarket shopping: more or less traffic? Transport Reviews 25, 51-84.;

- b. Tregear A. (2011): Processing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. In: *Journal of Rural Studies* 27 (2011). pp. 419-430.
- [5]. Csíkné Mácsai É. – Lehota J. (2013) Mezőgazdasági termelők értékesítési csatornaválasztási döntéseinek vizsgálata különös tekintettel a közvetlen értékesítésre. In *Gazdálkodás* - 57(5).szám, pp- 451-459.
- [6]. Dogi I. - Nagy L. - Csipkés M. - Balogh P. (2014): Kézműves élelmiszerek vásárlásának fogyasztói magatartásvizsgálata a nők körében. In: *Gazdálkodás* - 58(2), pp. 160-172.
- [7]. Edwards-Jones, G. - Milà i Canals, L. - Hounsome, N. - Truninger, M. - Koerber, G. - Hounsome, B. - Cross, P. - York, E.H. - Hospido, A. - Plassmann, K. – Harris I. M. – Edwards, R. T. – Day, G. A.S. – Tomos A. D. – Cowell, S. J. – Jones, D. L. (2008): Testing the assertion that ‘local food is best’: the challenges of an evidence-based approach. *Trends in Food Science & Technology* 19, 265-274.
- [8]. ENRD: European Network for Rural Development: Priority & Focus Area Summaries; letöltve: 2018.03.13 https://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-figures/priority-focus-area-summaries_en
- [9]. Gálvez, J. C. P. – Granda - M. J. - López-Guzmán T. (2017): Local gastronomy, culture and tourism sustainable cities: The behavior of the American tourist. In: *Sustainable Cities and Society* vol. 32 pp. 604-621.
- [10]. Gonda T. (2014): A helyi termék turisztikai hasznosítása - a vidékfejlesztés új lehetősége. In: *A falu XXIX. évf.(1)*. pp. 17 –23.
- [11]. Kiss K. – Nagyné Demeter D. – Németh M. – Ruzskai Cs. (2018): *megjelenés alatt (2018.03.16-án), az alábbi konferenciakötetben: XVI. Nemzetközi Tudományos Napok, Gyöngyös*
- [12]. Kiss M. (2016): A helyi termék-előállítás szerepe és típusai szatmári és zalai LEADER-programok példája alapján In: Kovács K (szerk.) *Földből élők: Polarizáció a magyar vidéken*. 532 p. Budapest: Argumentum Kiadó, 2016. pp. 255-278.
- [13]. Kneafsey, M. – Venn, L. – Schmutz, U. – Balázs, B. – Trenchard, L. Eyden-Wood, T. – Bos, E. – Suttong, G. – Blackett, M. (2013): *Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics; JRD Scientific and Policy Reports, European Commission*. 123 p.
- [14]. Kujáni, K (2011): The French multifunctional model and the short food supply chain as adaptable examples in the case of small and self-subsistence farms in the EU new member states. *Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences*. in: *Problems of World Agriculture: 11 (3) (2011)*. 40.p.

- [15]. Latouche, S. (2011): A nemnövekedés diszkrét bája, Szombathely, Savaria University Press. 138.p
- [16]. Magyarországi Vidékfejlesztési Program (2014-2020) Adatlapja 7 p. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/hu/factsheet-hungary_hu.pdf (2018.03.16)
- [17]. 807/2014 - Rendelet: COMMISSION DELEGATED REGULATION (EU) No 807/2014 of 11 March 2014 supplementing Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and introducing transitional provision; letöltés dátuma: 2018.03.17 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0807&from=HU>
- [18]. Renting H. – Marsden T. K. – Banks J. (2003): Understanding Alternative Food Networks: Exploring the Role of Short Food Supply Chains in Rural Development. in Environment and Planning A. Vol. 35. pp. 393-411.
- [19]. Szabó D. – Juhász A. (2012): A piacok szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszer-ellátási láncban. In: Gazdálkodás, 56 (3). 217-229. p.
- [20]. Szöllősi L. - Szűcs I. - Molnár Sz. - Ladányi K. (2014): A helyi kézműves termék-előállítás és -forgalmazás során felmerülő együttműködés lehetőségei egyes kiemelt turisztikai vonzerővel rendelkező erdélyi településeken. In: Journal of Central European Green Innovation 2(3) pp. 111-134.
- [21]. Takács-György K. (2017): Challenges, changes alternatives for SMEs and the theory of "degrowth" in: Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists; 19:(2) pp. 245-249.
- [22]. Takácsné György K. (2017):_Kihívások, esélyek, alternatívák (és a nemnövekedés teóriája – „Degrowth”). In: Takács I. (szerk.) Az együttműködési attitűdök gazdasági-társadalmi hatótényezői az Észak-magyarországi Régióban működő kkv-kban. 190 p. Gyöngyös: Károly Róbert Főiskola, 2017. pp. 139-176.
- [23]. Takácsné György K. - Takács I (2017): What makes the society better if agriculture is precision? - by the thoughts of the 'de-growth' theory. In: Nyéki Anikó, Kovács Attila József, Milics Gábor (szerk.) Towards sustainable agricultural and biosystems engineering. 407 p. Győr: Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2017. pp. 47-62.)
- [24]. Tóth R. – Mester É. – Túróczi I. – Kozma T. (2017): A rövid ellátási lánc, valamint a helyi termékek szerepe a vidéki gazdaság erősítésében. In: A falu, 32(2); pp. 33-41.
- [25]. Vidékfejlesztési Program (2014-2020): Magyarország, Miniszterelnökség Irányító Hatóság, 876 p. <https://www.palyazat.gov.hu/node/56582> ; Letöltés dátuma: 2018.03.16.